

**Польське питання в політиці Союзу визволення України
(1914 – 1918 рр.)**

Перша світова війна стала своєрідним каталізатором національно-визвольних змагань українців, поставила у міжнародному контексті українське питання [1, 20]. З її початком 4 серпня 1914 р. українські політичні емігранти з Росії – Д.Донцов, В.Дорошенко, А.Жук і О.Назаріїв, які плекали ідею створення міжпартійної політичної організації наддніпрянських українців і працювали над популяризацією української справи за кордоном, заснували у Львові Союз визволення України [2, 331].

СВУ прагнув домогтися незалежності України, а тому змушений був опиратися на підтримку держав австро-німецького блоку, яким було вигідно ослаблення Росії. Члени СВУ зуміли нав'язати тісні стосунки з українськими політичними партіями Австро-Угорщини, брали активну участь в суспільно-політичному житті Галичини і Буковини.

Співпраця СВУ з політичними представництвами галичан і буковинців – Головною Українською Радою і Загальною Українською Радою розгорталася в умовах польсько-українських протиріч і конфронтацій. У планах і політичних перспективах польського політичного проводу не було місця Українській державі на теренах Галичини [3, 52]. Навіть найбільш лояльні до Габсбургів польські політики в Галичині ніколи не переставали мислити загально-польськими категоріями [4, 139].

Незадоволення у поляків викликав уже пункт про аграрну реформу, закладений у програмових документах СВУ. У повідомленні австрійського консула в Монтре (Швейцарія) Скшинського від 29 листопада 1916 р. зазначалося: "Серед поляків поширюється тут відомість, що рутенські агітатори (*агітатори Союзу – С.А.*) роздають серед українських полонених анархістичні публікації з дозволом наших мілітарних установ. Що це означає для майже виключно польських дідичів на Україні, є ясним" [5, 36].

Великі польські поміщики Галичини налаштували міністра закордонних справ Австро-Угорщини проти зв'язків з наддніпрянськими політемігрантами та будь-якої революційної активності в Україні. Граф Л.Берхтольд побоювався, що анархія на Заході Росії може шкідливо вплинути на ситуацію в монархії [6, 136].

Як і всі українські політичні сили Австро-Угорщини після 1848 р., галицькі політики спільно з наддніпрянськими політемігрантами з СВУ в період Першої світової війни значну увагу в своїй діяльності приділяли вимозі поділу Галичини на українську і польську провінції. Уже 12 серпня 1914 р. прем'єр-міністр К.Штюрґк заявив представникам української та польської парламентських репрезентацій, що після перемоги над Росією Галичина буде розділена, і польсько-українська боротьба в межах монархії втратить свій зміст [7, 100].

У 1915 р. Німеччина намагалася заключити мирний договір з Росією, що спричинило загрозу втрати Австрією Східної Галичини на користь Росії. Тому австрійський посол в Німеччині висунув проект створення коронного краю Україна зі Східної Галичини, Буковини і прикордонної смуги Наддніпрянської України [8, 12]. Тоді ж, у лютому 1915 р. Ю.Романчук і К.Левицький від імені українських депутатів парламенту подали до МЗС черговий меморандум ГУР у справі утворення коронного краю зі Східної Галичини [7, 105].

25 жовтня 1915 р. на засіданні ЗУР К.Левицький проінформував про те, що прем'єр-міністр К.Штюрґк заявив у вузькому колі: "...поділ Галичини у вищих сферах є справою дефінітивно порішеною і дипломатично між Австрією і Німеччиною упактованою" [9, 161]. Пізніше, у період листопадової кризи 1916 р., К.Левицький зізнався, що уже 15 вересня 1915 р. до президії ЗУР поступила офіційна заява К.Штюрґка про рішення провести національний поділ Галичини, прийняте на нараді керівників Австро-Угорщини і Німеччини за участю цісаря. Кордон мав пройти по лінії річки Сян. Щоб заспокоїти поляків, для виборів до сейму мала бути створена курія великих землевласників, незмінним залишався також статут міста Львова [9, 325].

Ці рішення, як відзначив сучасний австрійський історик А.Цьольнер, відвернули поляків від Союзу Центральних держав [10, 474]. Тому в той час, коли прем'єр-міністр К.Штюрґк декларував українцям обіцянки поділити Галичину і не приєднувати окуповані австрійською армією українські території до польських земель, монарх гарантував представнику Кола Польського Л.Білінському збереження непорушності Галичини. Австрійські політики розуміли, як слушно відзначив О.Сухий, що надання автономії Східній Галичині в умовах війни означало б початок збройного конфлікту між поляками та українцями і одночасно вело б до розпаду Австро-Угорської імперії [11, 67]. У таких умовах ЗУР, у складі якої були і делегати СВУ, вимагала прийняття монархом заяви про гарантію реорганізації управління Галичини і Холмщини [12, 2].

Перемоги Центральних держав над Росією влітку 1915 р. відкрили перед українцями Австро-Угорщини певні перспективи до поліпшення становища українського народу в монархії. Після вдалого наступу німецьких і австро-угорських військ були зайняті українські землі Холмщини (420 тис. укр.), південно-західна частини Гродненщини (округи Кобрин, Берестя-Литовське та східна частина округу Більськ, понад 400 тис. укр.), південно-західна частина Мінщини, Пінський округ і дві третини півдня Мозирського (понад 400 тис. укр.), західна частина Волинської губернії (1 млн. укр.) [13, 187].

На цих землях СВУ разом із Загальною Українською Радою та Українськими Січовими Стрільцями доклав багато зусиль для піднесення національної свідомості українців. Проте швидкий наступ Центральних держав створив загрозу переходу національно несвідомого населення Холмщини, Волині і Підляшшя під вплив поляків.

Зокрема, ЗУР і СВУ ще у жовтні 1915р. у меморандумі до австро-угорського уряду вимагали рішення про відокремлення окупованих українських областей від польських, призначення українців до місцевих органів влади, видання українських часописів, відкриття українських шкіл, упорядкування державного життя згідно з потребами місцевого населення, переміщення в дані області українського легіону замість польського [14, 245-246].

Під тиском українців австрійське військове керівництво 17 жовтня 1915 р. видало розпорядження, згідно з яким у всіх районах на схід від округів Любартів, Люблін і Янів українська мова проголошувалася мовою викладання в школах, а польські меншини отримували право на навчання рідною мовою за наявності не менше 40 дітей в населеному пункті [15, 98].

Хоча військова адміністрація окупованих територій визнала права української мови [9, 123], але демаркаційна лінія між українцями і поляками через Любартів була проведена невдало, права українців на захід від цієї лінії не гарантувались. На місцях не було структур, які б контролювали виконання рішень щодо українців, службовці в основному були поляками і “заводили польщизну” [16, 22].

Галичанин Л.Цегельський на засіданні ЗУР 20 грудня 1915 р. запропонував професорам С.Томашівському і С.Рудницькому від імені Ради підготувати для світової громадськості меморандум з етнографічним обґрунтуванням західного кордону України і декларацію з вимогою утворення з українських земель автономної провінції в Австрії [16, 21]. На засіданні ЗУР 1 березня 1916 р. було обговорено зміст планованого меморандуму і прийнято рішення не ставити претензій щодо українських земель на захід від кордонів Російської губернії [9, 208].

У цій справі представники СВУ зайняли протилежні позиції. В.Дорошенко оцінив ситуацію не так песимістично і виступив проти популяризації заяви за межі Центральних держав, щоб “не зразити Австрію”, а О.Скоропис-Йолтуховський навпаки вважав, що меморандум активізує увагу європейської громадськості до українського питання [16, 24, 28].

Австрійська влада приєднала заселені українцями округи Холм, Грубешів і Томашів до Люблінського військового генерал-губернаторства, що мотивувалося “практичними вимогами військової етапної служби” [15, 95]. Президія ЗУР, у свою чергу, виступила з письмовим протестом проти цього рішення [16, 34].

Шеф МВС князь Г.Гогенлоге 27 квітня 1916 р. в листі-відповіді на скаргу ЗУР виступив проти будь-якої політичної діяльності на окупованих українських землях Росії. В листі відзначалося, що на схід від Бугу “нема занятого ні однісінького урядника польської народності”, а службовці в польській частині в достатньому обсязі володіють українською мовою [15, 97-98]. Розташування польських легіонів на землях Волині і Холмщини пояснювалося тим, що УССи через свою малочисельність не спроможні були забезпечити захисту для краю. Військова влада також здійснювала спроби перевести місцеве населення на греко-католицьке віросповідання [15, 99].

Для вирішення проблем українців на окупованій українській території президія Ради 19 травня 1916 р. сформувала делегацію до керівництва розташованої на цих землях IV-ї австрійської армії. До неї увійшли К.Левицький, М.Меленевський і В.Темницький [9, 251]. Включення у склад делегації представника СВУ недвозначно свідчило про вагомість внеску Союзу в національно-просвітню працю на землях Волині і Холмщини.

Опікою над українським шкільництвом в окупованих землях займався ЗУР спільно з СВУ через Бюро культурної помочи. Ця структура була заснована заходами Союзу. Її очолив професор І.Крип'якевич, від СВУ до неї входив А.Жук, від ЗУР – В.Бачинський [9, 256-257].

На цій ділянці роботи СВУ досяг значних успіхів. Так, на засіданні ЗУР 8 липня 1916 р. діяльність Бюро культурної помочи, яка, по суті, була сателітною організацією СВУ, визнали “успішною і хосенною” [16, 35], а І.Крип'якевичу було висловлено окрему подяку [9, 261].

Так, наприкінці лютого 1917 р. на Волині працювало 38 українських шкіл [17, 174]. На Холмщині у зв'язку із діяльністю польських національних сил не було змоги розвивати українську освіту, зате в Підляшші в червні 1917 р. діяло 22 школи з 833 учнями, а в районах Полісся і Волині, які перебували під німецькою окупацією, діяло 74 школи з 85 вчителями і 4403 учнями [18, 48].

Питання окупованих австро-німецькими військами українських земель знайшло відображення також у Вістнику СВУ, що трактувалося поляками як

анексіоністські фантазії в "пісемку віденським" [19, 369]. Проте якщо антипольські публікації СВУ конфісковувалися, то поляки, як писав В.Дорошенко в листі до відомого галицького науковця І.Кревецького від 16 березня 1916 р., могли "за вільну руку нападати на українців" [20, 29].

Та найбільшим ударом для українців стало проголошення 5 листопада 1916 р. після довгих дипломатичних переговорів цісаря Франца-Йосифа I і кайзера Вільгельма II створення Польської держави, так званого Королівства Польського. Одночасно Франц-Йосиф I опублікував послання до прем'єр-міністра Кербера, в якому обіцяв надати Галичині "право самостійного улаштування своїх краєвих справ аж до повної міри того, що годиться з його приналежністю до цілоти держави" [21, 743]. У листах, якими обмінялись з цього приводу обидва монархи, простежувалися наміри Німеччини та Австро-Угорщини на майбутнє, "щоби з тих областей (Королівства Польського і Галичини) утворити самостійну державу з дідичною монархією і конституційною формою правління" [22, 30]. Фактично це було переведення українців під владу поляків.

Офіційний Відень змушений був під німецьким тиском погодитися на очевидно не вигідне для монархії вирішення польської проблеми [7, 114]. У 1916 р. Німеччина і Австро-Угорщина гостро потребували військових резервів і сподівалися їх отримати за рахунок польських легіонів [23, 26].

Проголошення відокремлення Галичини було громом з ясного неба для галицьких українців. М.Грушевський дуже образно відзначив, що "рескрипт про розширення галицької автономії прогук як похоронний дзвін на усіх надіях і знищив всі підстави якої-небудь австро-германської орієнтації" [24, 14].

6 листопада 1916 р. ЗУР прийняла резолюції, в яких висловила протест проти приєднання українських земель до складу польської держави і вимагала, щоб з них було створено "окремий, самостійний державний український механізм у тісній сполучі з Центральними державами". Рада закликала українське суспільство зберегти "холодну кров і зрілу розвагу", сконсолідуватися "в один одноцільний національний табір" і опертися "на свої власні сили..." [21, 730].

СВУ також висловив свою точку зору стосовно актів 6 листопада 1916 р. Члени Союзу оголосили комунікат, в якому висловили протест “проти евентуального влучення в склад Польської держави відбитих від Росії українських земель Холмщини, Підляшшя і Волині” [21, 731].

Після Лютневої революції в Росії Президія СВУ, щоб прореагувати на зміни, що відбулися, прийняла 2 травня 1917 року відповідні ухвали, в яких окремий розділ стосувався і польського питання.

Союз, звертаючись до урядів Австро-Угорщини і Німеччини, домагався припинення насильницької полонізації, організації окремого управління для українських і польських областей, поділу їх за довоєнною статистикою [25, 289]. Також президія СВУ виступала проти анексійних польських претензій до українських земель колишньої Речі Посполитої і засудила будь-які спроби вербування до польського національного війська українського населення в окупованих областях, вимагаючи виключення українських територій зі сфери такого вербування [25, 290].

Отже, наддніпрянські політемігранти з СВУ в польському питанні солідаризувалися з галицькими українцями. Спільна політична боротьба за права західних українців в Галичині, активна діяльність щодо українізації Холмщини, Волині і Підляшшя стали зразком втілення в життя ідеї соборності України.

1. Мазур О.Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914 – 1918): Автореферат дис... канд. істор. наук. – Львів, 1997. – 24 с.
2. Патер І. Союз визволення України: заснування, політична платформа та орієнтація // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип.34. – С.331-340.
3. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923рр.:Проблеми взаємовідносин. – К., 1998. – 304с.
4. Айрапетов А.Г. Историческая судьба Австро-Венгрии // Вопросы истории. – 1999. – №1. – С.137-144.

5. Роздольський Г. До історії “Союзу визволення України” // Український самостійник. – 1969. – Ч.138. – С.31-40.
6. Fischer F. Germany's Aims in the First World War. – New York, 1967. – 652 p.
7. Попик С. Українці в Австрії 1914 – 1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ-Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 236 с.
8. Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза // Український історик. – 1968. – №4. – С.5-18.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України / далі – ЦДАВОВУ України /, ф.3807, оп.2, спр.3.
- 10.Цьолнер Е. Історія Австрії. – Львів: Літопис, 2001. – 712 с.
- 11.Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – поч. XX ст. – Львів: В-во Львів. ун-ту, 1997. – 201 с.
- 12.Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф.440, оп.1, спр.14.
- 13.Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – 346 с.
- 14.Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918 рр. з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів, 1928-1929. – Ч.1-2. – 496 с.
- 15.ЦДАВОВУ України, ф.3807, оп.2, спр.4.
- 16.ЦДІАУЛ, ф.440, оп.1, спр.2.
- 17.Вістник СВУ. – 1917. – Ч.141. – 12 березня. – С.161-176.
- 18.Назарук В. Михайло Грушевський і Холмщина та Підляшшя // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze / pod redakcja Stefana Kozaka. – 2. – Warszawa, 1994. – S.43-54.
- 19.Kultura polski. – Kraków, 1918. – 23 czerwca. – S.357-376.
- 20.ЦДІАУЛ, ф.309, оп.1, спр.990.
- 21.Вістник СВУ. – 1916. – Ч.124. – 12 листопада. – С.729-744.

- 22.Макарчук С.А. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
- 23.Стахів М. Як провадилася світова війна? Історія світової війни в рр. 1914-1918. 2 частина. – Яворів, 1931. – 40 с.
- 24.Грушевський М.С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К.: Либідь, 1992. – 46с.
- 25.Вістник СВУ. – 1917. – Ч.149. – 6 травня. – С.289-304.